

KİMLİK, KÜLTÜR VE DEĞİŞİM SÜRECİNDE
OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

KÜRTLER

ULUSLARARASI SEMPOZYUMU

6-8 EYLÜL 2012

BİNGÖL

*In the Context of Identity, Culture and Change From Ottomans to the
Present the Kurds International Symposium*

Di Pêvajoya Nasnamê, Çan û Guhertinê De Ji Osmanîyan Heta Îro Kurd

الأكراد من حيث الهوية والثقافة والتطور منذ العهد العثماني حتى اليوم

EDİTÖR

Doç. Dr. M. Cengiz YILDIZ

KATKIDA BULUNANLAR

Arş. Gör. Ahmet ALP

Arş. Gör. Fecri ARSLAN

Arş. Gör. Selman YEŞİL

Arş. Gör. Zahir ERTEKİN

Arş. Gör. Bedrettin BASUĞUY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

2013

1925-1950 DÖNEMİNİN SİYASAL SÖYLEMİNDE KÜRTLER: KÜRT RAPORLARI ÖRNEĞİ

Fecri ARSLAN*

Mustafa DAĞ**

ÖZET

Problemlerin saptanmasında, anlaşılmasında ve çözülmesinde başvurulan yöntemlerden olan rapor hazırlama, Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet geleneği haline gelmiştir. Hükümet görevlileri tarafından gerek yabancı devletlerdeki gerekse kendi toprakları üzerindeki gelişmelerden haberdar olmak amacıyla çeşitli raporlar hazırlanmıştır. İmparatorlukta devlet geleneği haline gelen rapor hazırlama, Türkiye Cumhuriyeti'nde de çeşitli meselelerin tespitinde başvurulan bir bilgi edinme yöntemi olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Tek Parti Dönemi, hakim bürokrasi tarafından farklı problemler hakkında çeşitli raporlar hazırlanmıştır. Bu konuların başında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yoğun olarak yaşayan Kürtler ve Kürt sorunu gelmektedir. Bölgeye dair gelişmeleri tespit etmek için hazırlanan ilk dönem raporların bazıları şunlardır: Şark Islahat Planı (1925), Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'in Kürt Raporu (1926), İbrahim Tali Öngören'in Dersim Raporu (1930); Fevzi Çakmak Raporu (1931), Başbakan İsmet İnönü Raporu (1935), Hüseyin Abdullah Alpdoğan'ın Dersim Raporu (1936), Umumi Müfettiş Abidin Özmen Raporu (1936), İktisat Vekili Celal Bayar Raporu (1936) ve Avni Doğan Raporu (1943).

Bu çalışmada devlet erkânı tarafından hazırlanan ve ilk dönem raporları olarak ifade edilen 1925-1950 döneminde hazırlanan raporların bir kısmı ifade edilecek; raporlardaki Kürt algısı ve devlet politikası irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kürt, Kürt Raporları, Devlet Algısı

ABSTRACT

Report preparation, which is one of the methods in the determination, understanding and resolving the problems, has become a state tradition in the Ottoman Empire. In the Ottoman Empire, various reports were prepared by government officials in order to be aware of developments in foreign states as well as on the territory of their own. Report preparation, which has become a tradition of state in the Empire, has been referenced as a method of obtaining information in the determination of various issues in the Republic of Turkey as well.

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, fecriarslan@gmail.com

** Arş. Gör., Erciyes Üniv. Stratejik Araştırmalar Merkezi, mustafa.dag.erusam@gmail.com

During the first years of the republic, one-party era, several reports on different topics were prepared by the dominated bureaucracy. One of the main issues of these includes Kurds living extensively in Eastern and Southeastern Anatolia and the Kurdish issue. Some of the reports of the first term in order to determine the developments in the region are as follows: Eastern Reform Plan (1925), The Civil Service Inspector Hamdi Bey's Kurdish Report (1926), Ibrahim Tali Öngören's Dersim Report (1930), Fevzi Çakmak Report (1931), Prime Minister İsmet İnönü Report (1935), Hussein Abdullah Alpdoğan's Dersim Report (1936), General Inspector Abidin Özmen Report (1936), Minister of Economy of Celal Bayar Report (1936) and Avni Doğan Report (1943).

In this study, some reports, during the 1925-1950 period, were prepared by state officials and expressed as a portion of the reports will be expressed; and "Kurdish" perception in the reports and government policy will be discussed.

Key Words: Kurd, Kurd Reports, State's Perception

Giriş

Bu gün Kürt sorunu olarak ifade edilen sorun hakkında yapılan tartışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlamış; Cumhuriyet tarihi boyunca sürmüş ve halen de tartışılmaya devam etmektedir. Tanzimat'ın merkezileştirme hareketleriyle başlatılan bu tartışmalar¹, zamanın şartlarına göre şiddetlenerek günümüze kadar gelmiştir. Kürt sorununun günümüzde de süreklilik arz etmesi, meselenin ciddiyetini ortaya koymaktadır.

Kürtler ile ilgili konular, kimi dönemlerde belli temellere dayandırılmadan tartışılmıştır. Kürtlerin varlığını tartışan metinlerin yanında Kürtlerin varlığını ispatlama niyetini taşıyan metinler de yazılmıştır. Kürtlerin Dağ Türk'ü olduğu, Kürt kelimesinin aslında Dağ Türk'ü demek olduğu ve dağda yürürken çıkarttıkları "Kart- Kurt" sesinden geldiği² iddia edildiği gibi Kürtlerin Hint Avrupa ırkına mensup olduğu ve milattan 10.000 yıl öncesine dayana bir tarihte ve bilinmeyen nedenlerden eski vatan-

***Bu çalışmada 1925 ile 1950 yılları arasında hazırlanmış çeşitli raporlar irdelenmektedir. Kuşkusuz bu raporların çok sayıda amacı ve işlevi söz konusudur. Raporların sosyal, siyasal, iktisadi ve diğer sıkıntıları belirlemek gibi işlevleri olmakla birlikte; bu çalışmada, raporlar üzerinden dönemin siyasal anlayışındaki "Kürt" algısı ifade edilecektir.

¹ Kürt İsyanları, Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen isyanlar ile başlatılmaktadır. O dönemin isyanları, Osmanlı İmparatorluğun Kürt Emirliklerinin etkisini idari düzenlemeler ile kontrol altına almak istediği ve buna verilen tepki sonucunda çıkmış isyanlardır. Bkz. Hakan Özoglu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 2009, s. 79. Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-67*, Doz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2011, Bu dönemde çıkan isyanları Kürt Milliyetçiliğinin ilk hareketlenmeleri şeklinde değerlendirenler de olmuştur. Bkz. Celilê Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, Özge Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1992.

² Abdulhaluk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İlgili Kültür Sanat, İstanbul, 2010, s. 327.

ları olan İskandinavya'dan büyük göçle birlikte Mezopotamya bölgesine geldikleri ve burada medeniyet inşa ettikleri³ konusunda metinler ve söylemler de olmuştur.

Günümüzde kendisini “*Kürdistan sorunu*” olarak dayatan, genel olarak Ortadoğu'da ve özel olarak da Türkiye'de Kürt sorunu, tanımlama sıkıntısını yaşamıştır. Yeğen'e göre Kürt sorunu, devlet söyleminde etno-politik mahiyet arz eden bir toplumsal sorun olmaktan ziyade; irticayla, aşiretlerin ve eşkıyaların modern ve merkezi devlet iktidarına direnmeyle, başka devletlerin kışkırtmasıyla ya da bölgesel geri kalmışlıkla ilgili bir toplumsal mesele olarak algılanmıştır⁴. Yeğen, meselenin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne farklı boyutlar kazanarak kronik bir hal aldığını; yönetici kadronun Kürt sorunuyla uğraştığını ve uğraşmaya da devam ettiğini belirtmektedir⁵.

Türkiye Cumhuriyeti 90 yaşında ve bugüne kadar Türkiye'de çok sayıda hükümet kuruldu. Türkiye'de çok sayıda Başbakan ve Cumhurbaşkanı görev yaptı. Fakat içinde yaşadığımız an itibarıyla hiçbiri Kürt sorununu çözemedi. Demokrasi, insan hakları, eşitlik, özgürlük, kardeşlik, hukuk gibi çok sayıda değer ifade edilmiş ve tüketilmiş; lakin bu değerlerin hiçbiri, sorunu çözememiştir. Sorunun çözülmemesinde, bu değerlerin içselleştirilmemesi ve bu değerlerin hayata geçirilecek zeminin bulunmamasının etkili olduğu belirtilmektedir⁶.

Cumhuriyet tarihi boyunca Kürtler ve Kürt sorunu hakkında çok sayıda rapor hazırlanmıştır. Bu raporların hepsi Kürt sorununu tanımlamıştır. Hemen her kesimin, devletin kendisi de dâhil olmak üzere, (devleti idare eden hükümetlerin), meseleye dair elinde bir raporu vardır⁷. Sadece devlet görevlilerince oluşturulmuş, Kürt sorununu tanımlayan ve buna çeşitli öneriler getiren 20'ye yakın rapor mevcuttur. Günümüze kadar, yani 90 yılda, 80'e yakın rapor hazırlanmıştır. Askerden hükümet yetkilisine, iktidar partilerinden muhalefet partilerine, sivil toplum örgütlerinden akademisyen ve iş adamına kadar hemen her kesim tarafından rapor hazırlanmıştır. Cumhuriyet döneminde hazırlanan raporlar, oluşturulduğu dönem bağlamında iki kısma ayrılmaktadır: İlk dönem raporları ve ikinci dönem raporları. İlk dönem raporları 1925 ile 1950 döneminde hazırlanmıştır. Bu raporlar, genellikle devlet erkâ-

³ C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21. Ekrem Cemil Paşa, *Kürdistan Kısa Tarihi*, Doz Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15.

⁴ Mesut Yeğen, *Devlet söyleminde Kürt Sorunu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 20.

⁵ Kürt isyanları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren başlatılarak verilen siyasi mücadeleleri günümüzdeki PKK hareketine kadar getirerek bu hareketin “*Son Kürt İsyanı*” olduğu görüşü, tarihsel olarak Kürtlerin devlet yönetimine karşı tutumları bir bütünlük içerisinde değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bkz. Mesut Yeğen, *Son Kürt İsyanı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 21.

⁶ Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi*, New Age Yayınları, İstanbul, 2009, s. 8.

⁷ Rapor hazırlama geleneği Osmanlı İmparatorluğu'nda bilgi edinme yöntemiydi. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri İmparatorluğun geri kaldığı ve sorun yaşadığı alanlarda çeşitli raporlar hazırlatmışlardır. Bunların içinde Kürtler yönelik hazırlanan raporlar da bulunmaktadır. Bkz. Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2005.

nı tarafından hazırlanmıştır. İkinci dönem raporlarıysa, 1950 ve sonrası dönemde oluşturulan raporları kapsamaktadır.

İlk dönem raporları olarak ifade edilen ve 20. yy'ın ilk yarısında hazırlanmış raporların hemen hepsi, devlet yetkilileri tarafından oluşturulmuştur. İlk dönem raporlarını hazırlayanların çoğu, asker kökenlidir. Asker kökenli bürokratlar tarafından yazılan bu raporlar, hiç şüphesiz içinde güvenlikçi anlayışı barındırmıştır. O dönemde hazırlanan raporların genel olarak güvenlikçi havayı yansıtmaması, sorunun çözümünde alternatif bir politikanın olmadığını göstermektedir.

Yıldız, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarını üç döneme ayırmaktadır: Birinci dönem, Milli Mücadele (1919-1923) yıllarıdır. Bu dönemde Türk ulusal kimliği baskın bir dini karaktere sahip olmuş ve halk Müslümanlıkla tanımlanmıştır. O dönemde Reelpolitığın bir yansıması olarak resmi politik söylem, etnik çoğulculuğu veri olarak almıştır. İkinci dönemse, 1924-1929 yılları arasına tekabül eder. Bu dönemde dini tanımdan radikal bir kopuş gerçekleştirilmiş, çoğulcu söylem terk edilmiş ve Türk ulusal kimliğinin Cumhuriyetçi karakteri temel tanımlayıcı olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan ve Türkçe konuşan, Türk kültürüyle yetişmiş ve Cumhuriyet ülküsüne sadık herkes, Türk olarak kabul edilmiştir. Üçüncü dönemse, Türk ulusal kimliğinin Ulus inşa sürecinde (1929-1938), ulusal topluluğu etniklik ekseninde tanımlayan ve ortak köken duygusunu temel alan ırk-soya dayalı motiflerin, cumhuriyetçi tanıma eklenmesi çabalarının oluşturduğu dönemdir. Bu dönemi dilde, ekinde (kültür) ve kanda birliğin yeni ulusal birliğin şiarını oluşturduğu gelişmeler şekillendirmiştir⁸. Aynı zamanda bu gelişmeler, Kürt sorununu da belirlemiştir. Yıldız'a göre bu dönemdeki hakim anlayış, Kürt kimliğini gerilikle özdeşleştirerek kendisini medenileştirici bir misyonla donatmıştır. Hakim anlayış Batılılaştırılmış Türk kimliğini, ilerlemenin sembolü olarak sunmuştur. İlk dönemde cereyan eden bu gelişmeler, Kürt kökenli sade insanların günlük hayatına dil⁹, müzik ve kıyafet yasakları olarak doğrudan yansıyan, iskân politikalarıyla¹⁰ ve askeri operasyonlarla derinleşen bastırma politikaları, sonuçta Kürt sorununu çözmemiş; süreç içinde

⁸ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Sektüler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 17.

⁹ Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Sektüler Sınırları (1919-1938)*, s. 247.

¹⁰ 1934 yılında 2510 sayılı "İskân Kanunu" kabul edilmiştir. Bu iskân hareketi farklı şekillerde yorumlanmıştır: Uğur Mumcu İskân Kanunu'nun esas amacının Kürtleri asimile etmek olmadığını, temel gayenin doğudaki feodal yapıyı tasfiye etmek olduğunu ileri sürmüştü, Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Tekin Yayınları, İstanbul 1993. s. 49. İsmail Beşikçi'ye göre ise esas amacın, Kürt nüfusunu tehçire tabi tutmak olduğudur. Kemal Kirişçi ise yapılanları ulus-devlet inşası sürecinde homojen ulus yaratma çabası olduğunu ileri sürmüştür. Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009, s. 125. Tarihi bir olay ve üç farklı yorum. Üç farklı kişiden. Buradan hareketle Kürt meselesi okumaları bir süzgeçten geçirilerek yapılması büyük önem arz etmektedir.

kronikleşmesine ve kendisini şiddete dayalı olarak ifade etmesine yol açmıştır¹¹. Yeğen'e göre bu dönemde Kürtlerinin durumlarını ve Kürtleri görünmez kılan Türk milliyetçiliği, Kürt sorununu görünmez kılmakta aynı beceriyi gösterememiştir. Ona göre Türkiye Cumhuriyeti, kavmi aidiyetleri inkâr eden bir ulus-devlet olarak ortaya çıkmakla kalmayıp, Kürtlerin merkeze olan gevşek tabiiyetlerini tasfiye etmeye yönelik politika da sergilemiştir¹².

Vali'ye göre 1925, 1930 ve 1936-38 Kürt isyanları Kemalizm'in Türkleştirme projelerine, yanı sıra onun kültürel ve dinsel alandaki reformlarına, aşiret ve Müslüman kardeşlik gibi Kürt sosyal yapılarını yıkma girişimlerine doğrudan bir yanıtıdır¹³. Şimşir'e göre Kürt sorunu, emperyalist devletlerin şark sorunu çerçevesinde Anadolu topraklarında çıkardıkları Kürtçülük propagandasıyla ülkeyi bölme girişimidir. Şimşir, İsmet İnönü ve Celal Bayar'ın hazırladığı Şark Raporu'nu dışarıdan gelen muzır durumlara karşı önlem çerçevesinde değerlendirmektedir¹⁴.

20. yy'ın ikinci çeyreğinde Türkiye'de, Kürt sorunu bağlamında, hazırlanan raporlara geçmeden önce dönemin uluslararası ortamının ve Dünyadaki hâkim algının Türkiye'ye yansımaları ifade etmek gerekmektedir.

1. 1925-1950 Dönemin Hâkim Paradigması

Birinci Dünya Savaşı sonrasında yeni bir dünya düzeni kurulmuş ve bu yeni dünya düzeni, imparatorlukların yerini ulus devletlere bıraktığı bir döneme işaret etmiştir. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte hedeflenen planlar uygulamaya konuldu. Gerek savaştan önce gerekse savaştan sonra meydana gelen gelişmeler ve değişimler, uluslararası arenada yeni politikaların önünü açtı.

Dünya harbinin Ortadoğu üzerindeki etkisine bakıldığında gizli anlaşmalarla (Sykes-Picot 1916) Ortadoğu; İngiliz, Fransız, İtalyan ve Ruslar tarafından paylaşılmıştı. Savaş sonrasında değişen konjonktüre göre Ortadoğu'ya şekil veren iki devlet İngiltere ve Fransa oldu. Savaş sonunda kurulan Türkiye ise Suriye topraklarında Fransa, Irak topraklarında İngiltere ile komşuydu¹⁵.

Birinci Dünya Savaşı, öncülleri ve ardıllarıyla birlikte değerlendirildiğinde 20. yy'ın ilk yarısının anlayışını, fikri ve ideolojik tarafı radikal ve devrimci politikalar

¹¹ Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, 2010, s. 300. 1930'ların sonlarına gelindiğinde, Doğu illerinde sükûnet sağlandı. Belirli büyüklüğe sahip her Kürt köyü, bir jandarma karakolu tarafından kontrol altına alındı. Kürt Dili, Kürt giyimi, Kürt folkloru tümüyle yasaklandı. Balkanlar'dan gelen Türk göçmenleri Kürdistan'da iskân edilirken, çok sayıda Kürt de ülkenin diğer kısımlarına sürgün edildi. Hükümetin zora dayalı asimilasyon politikası, ürünlerini verdi. Küçük şehir ve kasabalarda herkes Türkçe konuşmaya başladı.

¹² Mesut Yeğen, *Müstakbel-Türk'ten Sözde-Vatandaş Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 126.

¹³ Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 50.

¹⁴ Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009, s. 88.

¹⁵ Baskın Oran, *Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 198.

belirlemiş olduğu görülecektir. 1930'larda dünyanın her yerinde çeşitli sıkıntılar hâkimdi. Almanya ve İtalya'da faşist partiler iktidardaydı. 1930'ların Türkiye'sinde de Tek Parti iktidarı vardı. 1928 Dünya Ekonomik Burhanı etkisi ve SSCB'nin baskısı Türkiye'de sıkı devletçilik politikaların uygulanmasına da neden olmuştu¹⁶.

Dünyada demokrasi aleyhine cereyan eden bu gelişmeler, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1930-1946 dönemindeki yönetim politikalarını da etkilemiştir. Cumhuriyet "İntelligentsiası" ise o dönemde Batı'da revaçta olan faşizm ideolojisiyle alakadardı.¹⁷ Almanya, İtalya ve SSCB'de iktidardaki partilerin faşizm ideolojisine sarılmaları Türkiye'de de hissedilmiştir. Çünkü o dönemde Dünyada faşizme olumlu bir anlam yüklenmişti. Faşizm, o dönemde aydınlar ve bürokratlar arasında bir reçete olarak görülmüştür. Ulus gazetesinin başyazarı ve dönemin CHF'nin ünlü düşünürlerinden Falih Rıfkı Atay, Yunus Nadi (Abalıoğlu), Kazım Naim Duru, Selim Sırrı Tercan ve M. Nermin gibi isimlerin yazılarında, faşist partilerin yönetim anlayışına karşı olumlu bir düşünce hâkimdir¹⁸. Falih Rıfkı Atay'ın "İnkılâp Fırkasını komünist ve faşist, yani eski nizamdaki yeni nizama geçen memleketlerin fırkalarından örnek olarak (yeniden) kurmak gerekmektedir" ifadeleri dönemin zihniyetinin bir göstergesidir. Dönemin ideologlarından birisi de Yunus Nadi'dir. İtalya'nın gücünü faşizme bağlayan Yunus Nadi'de faşizme ve Mussolini'ye karşı bir övgü vardır: "Duçe, İtalyan milletinin aynı zamanda ileri atılmış yüksek bir fikri ve tecelli ettiren ifadesidir. Faşizm, Mussolini'nin şahsında tıpkı ok gibi fırlayan bir fikrin bükülmez bir kol ile safhasına geçirilmiş şeklidir". İtalya'nın başarısını Hitler'e bağlayan Yunus Nadi gibi dönemin Cumhuriyet gazetesinin yazarlarından olan M. Nermin de bir yazısında Almanya'nın kalkınmasını Hitler'e bağlar ve Hitler, model bir şahsiyet olarak gösterilir. Kazım Naim Duru ve Selim Sırrı Tercan da totaliter sistemin gerekliliğine vurgu yaparak dönemin genel söylemini sürdürmüşlerdir¹⁹.

1930'ların düşüncesinde faşizme olan özel ilgi Ali Naci Karacan'da da kendini göstermektedir: "Hürriyet değil faşizm gibi idare istiyoruz. Faşizm nasıl milli bir irade ve inkılâbın silahla emniyet altına ve muhafazası demekse, bize de onun gibi bir irade lazım değil elzemdir. (...) Halkın istediği hürriyet değil refahtır. Refahı getirecek olan çalışmadır ve çalışma için huzur ve nizam lazımdır. Bunun içindir ki biz faşizm gibi bir idare istiyoruz... Devlet süngüdür. (...) Muhafif gazeteciler faşizmden

¹⁶ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Doğan Kitap, İstanbul, 2011, s. 133.

¹⁷ Murat Belge "Batılılaşma: Türkiye ve Rusya", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekinçil, İletişim Yayınları, Cilt 3, 5. Baskı, İstanbul, 2009, s. 53.

¹⁸ Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyet'in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü*, Pınar Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2005, s. 264.

¹⁹ Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyet'in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü*, s. 265.

korkuyorlar. Biz İstiklal Mahkemesini istemiyoruz. Ondan daha kuvvetli bir yeni sistem, anarşiye karşı 50 senelik bir zapturapt idaresi istiyoruz”²⁰.

Cumhuriyetin ilk dönemindeki politikaları değerlendirildiğinde tüm politikaların faşizme dayandığını söylemek gerçekten öte bir durumdur. Tek Parti Dönemi otoriter tonları barındırmasına rağmen bazı politikalarında faşizmle arasına mesafeyi koymuştur. Mustafa Kemal, faşizmin dönemin düşünürleri arasında “*ciddileşmesini*” istemiyordu²¹. Türk milliyetçiliği, geçmişin verdiği saikle, hızlı, coşkulu ve aceleci bir inşa süreci yaşamıştı. Bu hızlandırılmış süreç devlet politikalarında sertliğe kapı aralamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla birlikte yıkılmanın verdiği psikolojik çöküntü de dönemin genel siyasasını belirlemiştir²². O dönemde gerek Dünyada; gerek de Türkiye’de olaylar ekonomik, psikolojik, sosyolojik boyutlarıyla dönemin politikalarını belirlemiş; çeşitli siyasi ve kültürel oluşumların önüne set çekilmiştir.

2. İlk Dönem Raporları

Cumhuriyet tarihi boyunca çok sayıda rapor hazırlanmıştır. Bu raporlarla mevcut sorunların tespiti amaçlanmıştır. İlk dönem raporlarının en önemlisi Şark Islahat Planı’dır. Şark Islahat Planı (ŞİP), Dâhiliye Vekili (İçişleri Bakanı) M. Cemil Uybadın, Adliye Vekili (Adalet Bakanı) Mahmut East Bozkurt, Erkânı Harbiye Umumiye Reisi Sanisi (Genelkurmay II. Başkanı) Kazım Orbay ve Meclis Başkanı Mustafa Abdülhalik Renda’nın oluşturduğu Şark Islahat Kurulu tarafından hazırlanmıştır. 4 Mart 1925 - 1 Kasım 1927 kabinesi tarafından 24 Eylül 1925’te Bakanlar Kurulunda kabul edilerek yürürlüğe girmiştir²³. ŞİP, Şeyh Sait İsyanı’ından hemen sonra kaleme alınmıştır. Atatürk’ün isteği üzerine çıkan olayların aslını saptamak amacıyla hazırlanan dönemin ilk raporlarından olan ŞİP, 27 maddeden oluşmaktadır. ŞİP’te, yaşanan olaylar ifade edilerek çözüm için çeşitli sert öneriler sunulmaktadır²⁴. ŞİP, Cumhuriyetin Kürt politikasının kılavuz metnidir. ŞİP, Şark Bölgesinin ıslahı için çeşitli önerileri içermektedir. ŞİP’te Türkiye beş Genel Müfettişlik Bölgeye ayrılmıştır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki illerin büyük bir kısmı Beşinci Genel Müfettişlik Bölgesine bağlanmıştır. ŞİP’te, Şeyh Sait İsyanına katılanlar, isyanı yöneten, yönlendiren ve bunların yakınlarının ülkenin batı bölgelerine gönderilmesine karar verilmiştir. ŞİP çerçevesinde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya girişler denetim altına alınmış; gerekli izni olmayan kişilerin, özel ya da diğer kuruluşların bölgeye

²⁰ Tanıl Bora, “Türkiye’de Faşist İdeoloji Hürriyet Değil Faşizm Gibi Bir İdare İstiyoruz”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekinil, İletişim Yayınları, Cilt 9, 1. Baskı, İstanbul, 2009, s. 353.

²¹ Murat Belge, *Batlaşma: Türkiye ve Rusya*, s. 53.

²² Tanıl Bora, “Türkiye’de Faşist İdeoloji Hürriyet Değil Faşizm Gibi Bir İdare İstiyoruz”, s. 354.

²³ Hüseyin Yayman, *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 79. Mehmet Bayrak, “Şark Islahat Planı ve TC’nin Kürt Politikası”, Editör İsmail Beşikçi, *Resmî Tarih Tartışmaları 6*, Türkiye ve Ortadoğu Formu Vakfı, Ankara, 2009, s. 389. Mesut Yeğen, *Son Kürt İsyanı*, s. 169.

²⁴ Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi*, s. 32.

girmesi yasaklanmıştır. ŞİP'a göre mahkemelerde yerli halktan kimse çalıştırılmayacaktır. Ermenilerden kalan topraklara Türkler yerleştirilecek ve bu topraklar Kürtlere kiraya dahi verilmeyecektir. Şayet Ermeni yerlerine yerleşen Kürtler varsa yerleştikleri yerlerden çıkarılarak ya eski yerlerine ya da Batı bölgelerine gönderilmesine karar verilmiştir²⁵.

Bölgenin Türkleşmesi için on sene sürecek bir planla Yugoslavya, Bulgaristan, Kafkasya ve Azerbaycan gibi yerlerden bölgeye aileler getirilmesi, ileri sürülen temel tekliflerdir²⁶. Kürtleri etnik ve kültürel alanda yok sayan öneriler, ŞİP'in en sert önerileri olarak ifade edilmektedir. ŞİP'la zaten yazılı alanda sürekliliği kesilmiş olan Kürtçenin varlığı, sözlü alanda da ortadan kaldırılmıştır. Kürtçe, toplumsal alanda kullanılması yasak bir dil statüsüne getirilmiştir. Ülkenin her tarafında, bütün il ve ilçelerde, çarşıda, pazarda, okulda ve devletin tüm kurumlarında Kürtçe konuşmak yasaklanmıştır:

“Aslen Türk olup Kürtlüğe mağlup olmaya başlayan bervech-i, ati Malatya, Elaziz, Diyarbakir Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişgezek, Ovacık, Hısn-ı Mansur, Behisni, Arga, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde hükümet ve belediye dairelerinde ve sair mücessat ve teşkilatta, mekteplerde, çarşı ve pazarlarda Türkçeden maada lisan kullananlar evamir-i hükümete ve belediyeye muhalif ve mukavemet cürmile tacziye edilirlir (cezaya tabi tutulurlar)”²⁷.

ŞİP'in on üçüncü maddesi, resmi söylemin Kürt kimliği ve Kürt Dili hakkındaki algısını göstermektedir. Kürt kültürünün ve Kürtçenin yayılmasını sınırlandırmak ve engellemek için bölgede Türk Ocakları ve mekteplerin açılması zaruri olarak görülmüştür. ŞİP'ta, dersim gibi yerlerin Kürtlüğe karışmamasının gerekliliğine ve Fırat'ın batısında yaşayan Kürtlerin Kürtçe konuşmasına izin verilmemesine vurgu yapılır²⁸. ŞİP'ta kadınların Türkçe konuşmaya özendirilmesi gibi etnik ve kültürel asimilasyonu hızlandıran sert öneriler de ileri sürülmektedir. ŞİP, Cumhuriyetin Kürt politikasını belirlemiş ve Kürtlere tedip, tenkil ve temsili dayatan bir zihniyetin resmi belgesi haline gelmiştir²⁹.

İttihat Terakki döneminde hazırlanan raporların revize edilmiş hali olan ŞİP, devletin Kürt siyasasının temel belirleyicisi olmuştur. Diğer bir ifadeyle ŞİP, kendisinden sonra oluşturulacak olan diğer raporların baş kaynağı oldu. Devletin Kürt meselesi konusunda temel argümanlarını belirleyen ŞİP, güvenlikçi anlayışı ve asimi-

²⁵ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 80.

²⁶ Altan Tan, *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Beraber Kölelik*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 285.

²⁷ M. Şefik Beyaz, *Çokkültürlülük ve Kürtler*, Peri Yayınları, İstanbul, 2006, s. 30. Altan Tan, *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Beraber Kölelik*, s. 248.

²⁸ Mehmet Bayrak, *Şark Islahat Planı ve TC'nin Kürt Politikası*, s. 393.

²⁹ Mesut Yeğen, *Son Kürt İsyanı*, s. 30.

lasyonu çözüm yöntemi olarak göstermiştir³⁰. Kürt sorunu, uluslaşma için bir engeldi ve ŞİP'la bu mesele çözülmek isteniyordu;³¹ fakat sorunları çözmek için Kürtlerin kültürel haklarının görmezden gelinmesi ve yasaklanması, meseleyi daha da büyütüştür. Uygulanılan her yasak, beraberinde yeni isyanları getirmiştir. İsyandar ile isyandan sonra yapılan uygulamalar birbirlerini beslemiş, yeni problemlere neden olmuş ve meselenin bu güne kadar gelmesine sebep olmuştur.

Kürtlerle ilgili ilk dönemin raporları/kanunları, sonradan Kürt sorunu olarak ifade edilen Doğu sorununu çözmeye yöneliktir. Sorunu tespit etmek ve çözmek adına bir diğer rapor da dönemin Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey tarafından hazırlanmıştır. 2 Şubat 1926'da Dâhiliye Bakanı'nın isteği üzerine Hamdi Bey, kendi raporunu hazırlar. Raporunda Dersim meselesinin eski yönetimin kötü mirasından başka bir şey olmadığını ifade etmiştir. Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey, meselenin Cumhuriyet öncesine dayandığını söylemiştir. Hamdi Bey, raporunda Dersimin gittikçe Kürtleştigiine, ölküleştigiine ve böylece tehlike arz ettiğine dikkatleri çeker. Ona göre Dersim her geçen gün Kürtleşmektedir; buna önlem alınmalıdır. Hamdi Bey'e göre çözüm de askeri operasyonda/ harekâta aranmalıdır;³² okul açmak, yol yapmak, halkın refahını sağlayarak fabrikalar kurmak gibi eğitim ve iktisadi hizmetlerle sorunu çözmek boş bir hayalden ibarettir³³. Çünkü Hamdi Bey'e göre Dersim, Cumhuriyet için bir çıbandır ve derhal ameliyat edilmelidir. Hamdi Bey'in meseleyi algılamasının, diğer raporları incelediğimizde kişisel olmadığı görülmektedir. Sosyolojik arka plana sahip bir meseleyi çıban olarak görmek, akabinde ameliyat istemek ve meseleye güvenlik perspektifinde bakarak anlamlandırmak dönemin hâkim algısını ifade etmektedir. Bu yanlış algı diğer raporlarda da kendini göstermektedir. Sorunun, etno-kültürel alandan soyutlanarak değerlendirilmesi ve siyasi sorun olarak görülmemesi, sorunun çözülmeye kadar gelmesine sebep olmuştur³⁴.

Raporlar genellikle bölgenin sosyal, siyasi, kültürel ve iktisadi kodlarını iyi bilen memurlar tarafından yazılmıştır. Kürt meselesi olarak tanımlanan sorunla ilgili bir diğer rapor, dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından hazırlanmıştır. Önceki raporların genel bir değerlendirmesi olan Fevzi Çakmak Raporu, hem dönemin genel algısını içeren hem de diğer raporları onaylayan bir içeriğe sahiptir³⁵. Fevzi Çakmak Raporu, askeri bürokrasinin Kürt sorunu hakkındaki algısını ifade etmektedir. Genelkurmay Başkanı tarafından kaleme alınan raporun diğer raporlarla benzerlik teşkil etmesi, dönemin siyasi ve askeri söyleminin benzerliğini ortaya koymakta-

³⁰ Hüseyin Yayman *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 52.

³¹ Tark Ziya Ekinci, *Vatandaşlık Açısında Kürt Sorun ve Bir Çözüm Önerisi*, Küyerel Yayınları, 2000, s. 170.

³² Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 96.

³³ Necmi Günel *Dersim İsyarı*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s. 138.

³⁴ Mesut Yeğen, *Son Kürt İsyarı*, s. 165.

³⁵ Fevzi Çakmak, 22 yıl Genelkurmay Başkanlığını yapmış deneyimli bir askerdir. Balkanlarda çeşitli görevlerde bulunmuş; Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı, Mustafa Kemal'den sonra ilk Başbakan ve Milli Savunma Bakanı'dır. Bkz. Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 110.

dır. Nitekim diğer önerilen yöntemler gibi Fevzi Çakmak'ın yönteminde de militarist ve asimilasyoncu algı hâkimdir. Dersimin “okşanmakla kazanılmayacağını” ifade eden Çakmak, askeri müdahalenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır: “Dersim okşanmakla kazanılmaz. Silahlı kuvvetlerin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve iyileştirmenin esasını oluşturur”³⁶.

Hamdi Bey'in aksine bayındırlık ve imar hizmetlerin önemine dikkat çeken Fevzi Çakmak, raporda Kürt kökenli memurların başka bölgelere gönderilmesi, zorunlu iskânın uygulanması, Kürtçe yerine Türk Dilinin yerleştirilmesi, yüksek memurlara koloni yönetimlerindeki yetkilerin verilmesi ve bölgede Türklük telkininin yapılması gibi önerileri dile getirmektedir³⁷. 1922-1944 yılları arasında Genelkurmay Başkanlığını yapmış Fevzi Çakmak Kürtlerin çeşitli baskılara maruz kalmasına izin vermiştir. Böylelikle halkın çeşitli politikalara karşı gelmeyeceği hesaplanmıştır; fakat istenilen gerçekleşmemiştir. Uygulanılan sert politikalar beraberinde yeni sorunları getirmiş ve Kürt sorunu daha da karışık hale gelmiştir³⁸. Fevzi Çakmak'ın raporu hem dönemin askeri algısını; hem de dönemin hâkim paradigmasını ifade etmesi bağlamında önemlidir. Kendi yurttaşlarını potansiyel tehdit olarak algılayan dönemin hâkim algısı ve bu algı bağlamında devletin sert uygulamalarda bulunması, problemi çözmemiş; aksine sorunun kangren haline gelmesine sebep olmuştur³⁹. Asimilasyon ve zorunlu iskân politikası, dönemin hâkim algısını teşkil etmektedir. Nitekim Fevzi Çakmak'tan 6 sene önce, Genelkurmay Başkanı adına, Kazım Orbay katıldığı ŞİP'in ön komisyonunda benzer önerileri dile getirmiştir:

“Milli birliğin kurulması için beş yıl içinde bölgeye Türk göçmenleri yerleştirerek Kürt çoğunluğun azınlığa indirgenmesi, dağlardaki Kürt köylerinin ovalara indirilmesi ve halkın Türk köylerine dağıtılması, zararlı ve Kürtçü kişilerin bölgeden uzaklaştırılması; Van-Midyat sınırının doğu ve güneyinde basit bir Genel Yönetim kurulması; Doğu'da kalmış Ermeni Süryani ve Keldani'lerin bu gölgeden çıkartılması, Merkezi hükümetin egemen kılınması ve düzenliğin sağlanması için sıkıyönetimin beş yıl daha sürdürülmesi, Genel Müfettişlik yönetimlerin kurulması, haber alma ve propaganda merkezlerin kurulması, silahların toplattırılması, nüfus ve arazi yazımı; Keller- Ergani- Diyarbakır demiryolunun kısa zamanda yapılması ve Sivas-Erzurum yoluna bağlanması, Harput-Dersim- Erzincan ile Mardin- Hasankeyf-Garzan- Bitlis yollarının yapılması, Van Gölü'nde gemi işlettilmesi ve bir tersane kurulması”⁴⁰.

Kazım Orbay'ın önerilerinin bir kısmı, zamanla uygulama alanı buldu ve çeşitli siyasetlere esas teşkil etti. Umumi Müfettişliklerin açılması, zararlı olarak ifade

³⁶ Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Tekin Yayın Evi, İstanbul, 1995, s. 58.

³⁷ Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, s. 58.

³⁸ Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 208.

³⁹ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 112.

⁴⁰ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 78.

edilen, Kürtçü faaliyetlerinde bulunan kişi ya da ailelerin bölgeden uzaklaştırılması gibi sonradan yaşanan gelişmeler bu zaviyeden değerlendirilmektedir.

Cumhuriyetin Kürt politikasını belirleyen bir diğer rapor, Başbakan İsmet İnönü Raporu'dur. Atatürk'ün isteği üzerine Başbakan İsmet İnönü, Doğu Anadolu ve Karadeniz'in bir kısmını kapsayan bir geziye çıkar. Gezinin temel amacı, bölgedeki sıkıntıları tespit etmek ve bir rapor olarak Atatürk'e sunmaktır. Paşa, Karadeniz ve Doğu illerini kapsayan geziye Adana'dan yola çıkarak, Antep, Elazığ, Malatya, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Mardin, Iğdır, Ağrı, Erzurum, Van, Muş, Kars, Malazgirt, Erzincan, Bayburt, Giresun, Rize, Trabzon, Ordu ve Samsun illerini dolaşarak gözlemlediği sıkıntıları kaleme almıştır. Toplumda mevcut olan sosyal, siyasal ve ekonomik sorunları tespit ederek; yapılması gerekenleri, çözüm önerileriyle birlikte raporlaştırmıştır⁴¹. İnönü, raporda halkın hastalıktan ve kuraklıktan çok sıkıntı çektiğini ifade ederek; orduyu, Cumhuriyetin savunucusu olarak görmektedir⁴². İsmet İnönü'nün 21 Ağustos 1935'te hazırlanmış olduğu rapor, Cumhuriyet döneminde oluşturulan raporların en önemlilerindedir. Raporun önemi, öne sürdüğü düşüncelerin oluşturduğu dönemle sınırlı kalmaması; kendisinden sonra oluşturulan politikaları etkilemesidir. Saygı Öztürk'e göre İsmet İnönü Raporu, bugünkü Güneydoğu politikasının belirlenmesinde etkili oldu; iktidarlar, 20. yy'ın sonlarına kadar İsmet İnönü'nün 1935'te çizdiği Kürt politikasını uyguladı⁴³. Hazırlanan raporda güvenlikçi tedbirlerle birlikte Türkleştirme ve iskân politikalarına vurgu yapılmıştır⁴⁴. İsmet Paşa, Türkleştirme politikasından daha önce de bahsetmiştir. Örneğin 1926'da Türk Ocakları Kurul-tayı'nda konuşan İsmet İnönü'nün sözleri şöyledir: "Vazifemiz, Türk vatani içinde Türk olmayanları, behemehâl Türk yapmaktır. Türklere ve Türklüğe muhalefet edecek anâsırı [etnik unsurları] kesip atacağız. Ülkeye hizmet edeceklerde her şeyin üzerinde aradığımız, Türk olmalarıdır"⁴⁵. Dönemin politikalarına ilişkin İsmet Paşa'nın önerileri, İskân Kanunu, CHP Azınlıklar Raporu'nun hazırlanmasında ve Umumi Müfettişliklerin kurulmasında etkili olmuştur. İsmet Paşa, raporunda eğitim konusuna da değinmektedir. Paşa'ya göre Türklere Kürtler aynı okulda okutulmalıdır; çünkü bu Kürtlerin daha çabuk Türkleşmesini sağlayacaktır. İsmet Paşa, Kürtlere ilk tahsilin okutulması gerektiğini ifade eder. İsmet Paşa'ya göre Kürtleşmiş fakat kolayca Türklüğe meyil verecek yerlere daha önem verilmeli; öncelikle oralarda eğitime başlanmalıdır⁴⁶. Paşa'ya göre Kürtler, en kısa sürede Türkleşmelidir; buna direnenler, çeşitli cezai yaptırımlarla cezalandırılmalıdır. İsmet Paşa devletin Kürt politikasının temel aktörüydü. ŞİP'in Bakanlar Kurulunda geçmesini isteyen Başbakan İsmet

⁴¹ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 135.

⁴² Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, İstanbul, 2008, s. 19.

⁴³ Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi*, s. 71.

⁴⁴ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 135-136.

⁴⁵ Mustafa Armağan, *Zaman Gazetesi*, 23 Ekim 2011.

⁴⁶ Necmi Günel, *Dersim İsyanı*, s. 148.

İnönü, Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra sıkıyönetim ilan etmiş ve İstiklal Mahkemelerini yeniden açmıştır⁴⁷.

İsmet Paşa'nın raporundaki "Türklerle Kürtler aynı okulda okumalıdır. Bu Kürtleri Türkleştirmek için etkili olacaktır.", "Diyarbakır kuvvetli Türklük merkez olmak için tedbirlerimizi kolaylıkla işletebileceğimiz bir olgunluktur.", "Mardin vilayetinde çıkarılacak Hıristiyan ve Arapların yerlerini Kürtler derhal alacaktır. Bu hal bizim için pek zararlıdır.", "Erzurum'un kalkınmasını az senelerde temin edebilirsek, şimalde hududa karşı ve içeride Kürtlüğe karşı sağlam bir Türk merkezini yeniden kurmuş oluruz.", "Az zamanda Erzincan'ın Kürt merkezi olmasıyla asıl korkunç Kürdistan'ın meydana gelmesinden kaygılanmak gerekmektedir.", "Van ve Erzincan'da acele olarak Muş Ovası'nda tedricen ve Elazığ Ovası'nda kuvvetli Türk kitleleri vücuda getirmek zorundayız." ⁴⁸ gibi ifadeler, Paşa'nın ve hakim elitin Kürt sorunu konusundaki tavrını göstermektedir: Paşa'ya göre Kürt sorunu güvenlikçi bir perspektifle Türkleştirmeye çözülebilir⁴⁹.

2.1. Umumi Müfettişlik Kurumu

Umumi Müfettişlik Kurumu, yeni bir uygulama değildir; bu uygulama Osmanlı'dan Cumhuriyete kalan bir mirastır. Osmanlı İmparatorluğu'nda kimi zaman etkisiz hale getirilen, kimi zaman lağvedilen Umumi Müfettişlikler, Osmanlı siyasi/idari yönetim yapısının bir uzantısıdır. Umumi Müfettişlik Kurumu, Osmanlı'da ilk olarak 19. yy'ın sonlarında, II. Abdülhamid döneminde, İmparatorluğun uzak/taşıra bölgelerinde asayiş sağlama; iktisadi, idari, mali ve bayındırlık hizmetlerini yerine getirmek ve gelişmeleri merkeze (Babıali'ye) bildirmek amacıyla çıkarılmıştır⁵⁰. Osmanlı'da ıslahat planları içinde yer edinen ve yabancı devletlerin de projelerinde yer alan Umumi Müfettişlikler, II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle kaldırılacak; fakat Birinci Dünya Savaşı arifesinde tekrar gündeme gelecektir. Osmanlı İmparatorluğun son dönemlerinden itibaren ortaya çıkan bu siyasi/ idari uygulama daha sonra Cumhuriyet'e de tevarüs etmiştir.⁵¹ Umumi Müfettişlikler, Tek Parti Dönemi'nde yeniden gündeme getirilir. 26 Haziran 1927'de tekrar kurulur. Umumi Müfettişlikler Tek Parti Döneminin önemli ama fazla bilinmeyen mekanizmalarından birisiydi. Dönemin örgütlenme biçimi olarak ifade edilen Umumi Müfettişlikler, Türkiye Cumhuriyeti'nde fiilen 20 yıl sürmüştür. 1927'de kurulan bu birimler 1947'de lağvedilmiştir⁵².

⁴⁷ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 135.

⁴⁸ Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, 90-91.

⁴⁹ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 136.

⁵⁰ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 26-27.

⁵¹ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 25-50.

⁵² Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 13-14.

Kürt sorunu hakkında rapor hazırlayan bir diğer devlet görevlisi de İbrahim Tali Öngören'dir⁵³. Dönemin Doğu siyasetinin mimarlarından olan Öngören, Umumi Müfettişlik yasasının kabul edilmesinden 6 ay sonra, 1927'de, yeni görevine atanır. Diyarbakır Milletvekili olan İbrahim Tali Öngören, mevcut görevinden istifade eder ve yeni görevini 1932'ye kadar sürdürür⁵⁴. Öngören, 1935'te İstanbul milletvekiliyken, Trakya Bölgesinde oluşturulan II. Umumi Müfettişlik' in başına getirilir. İki defa Umumi Müfettişlik görevini yapan Öngören, 1930'da I. Umumi Müfettiş'i iken raporunu hazırlar. İsmet Paşa siyasetine yakın bir duruş sergileyen Öngören, raporunda daha güvenlikçi ve sertlik yanlısı bir tutum sergiler.

Dönemin hakim meselesiyle ilgili bir diğer rapor, Umumi Müfettiş Abidin Özmen tarafından hazırlanmıştır. Abidin Özmen, 1935'te Diyarbakır I. Umumi Müfettişliğine atanır. 1943'e kadar bu görevini yapar. Daha sonra Trakya'da kurulan II. Umumi Müfettişliğin görevine 1943'te getirilen Özmen, bu görevini Umumi Müfettişliklerin kaldırılmasına kadar sürdürmektedir⁵⁵. Abidin Özmen, raporuna "*İlk sözde netice ve gayemim derhal bildirmek isterim. Raporumun hedefi, Kürtlük işinin herhangi bir hal şekline iktiran ettirilerek tabiatın birçok varlıklar ve zenginliklerle doldurmuş olduğu bu bölgenin daima Türk vatanının öz ve ayrılmaz bir parçası olarak kalmasını temindir*" ifadesiyle başlar ve raporu hazırlamadaki amacını net bir şekilde ifade etmektedir⁵⁶. Raporunda, asimilasyon kavramını alenen kullanan Özmen; raporunda, Kürtçe konuşan memurların işine son verilmesi, nüfusun asimile edilmesi, doğuda Türklük merkezleri kurulması; şeyh, ağa ve propagandacıların başka bölgelere gönderilmesi, Kürtçe konuşan memurların yazılı ihtar edilmesi aksi durumda işten atılması gibi sert öneriler dile getirmiştir⁵⁷. Özmen'in raporunda ifade ettiği öneriler sertlik bakımından kendisinden önce oluşturulan diğer raporlara eşdeğer niteliktedir. Özmen, Doğu ve Batı bölgelerinde aynı yönetim tarzının uygulanamayacağını söyleyerek farklı bir yönetim tarzının olması gerektiğini vurgular⁵⁸. Yine Özmen'e göre bayındırlık hizmetleri Kürtlüğü bitirmede önemli bir işleve sahiptir. Her zaman ve her yere gidilebilecek yolların yapılması Türklüğün gelişmesine olanak sağlar⁵⁹. Özmen'in Raporunda ileri sürdüğü öneriler şöyle sıralanabilir:

"Bölgede Türklük aşılacak azimli öğretmenler görevlendirilmelidir. ...Türk camiası içinde kaynaştırmak istediğimiz kimseleri Kürtçe yerine Türkçe konuşur hale gele getirmek lazımdır. Bunun için yatılı mektepler kurmak icap eder. Bu okullarda

⁵³ 1975 yılında İstanbul'da doğan Öngören, Askeri Tıp Fakültesi bitirmiş; Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşına katılmış deneyimli bir askerdir. Ayrıca Mustafa Kemal ile Samsun'a giden grupta da bulunmuş; büyükelçilik ve çok uzun süre milletvekilliği yapmış deneyimli bir bürokrattır. Bkz. Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s.104.

⁵⁴ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 84.

⁵⁵ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 84.

⁵⁶ Saygı Öztürk, *İsmet Paşa'nın Kürt Raporu*, s. 113.

⁵⁷ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 149-151.

⁵⁸ Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 148.

⁵⁹ Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi*, s. 94.

özel müfredat takip edilmeli. Batı bölgelerinde buralara gelip Kürt kıızıyla evlenip yerleşenlere izin verilmeli. Devlet dairelerinde devlet memurların Kürtçe konuşmalarına kesinlikle müsaade edilmemeli. Veteriner ve ziraatçılar köylerde Türkçe propaganda yapmalı. Her yıl 3 bin kişi batı bölgelerine alınarak 15-20 yıllık bir programla bu halk ortadan kaldırılmalıdır. Kürtçe bilmeyen köylüyü memur anlamaya çalışmamalı, köylüye memur olmayan tercüman bulunmalı, bu şekilde herkes Türkçe konuşmaya zorlanmalıdır. Halk evleri güçlendirilerek buralarda halka gazete, mecmua okutulmalı, köylerde Türkçe konser verilmeli’’⁶⁰.

Cumhuriyetin temel felsefesini açıklayan bir diğer rapor ise Abdullah Alpdoğan’ın Dersim Raporu’dur. IV. Umumi Müfettişliğe getirilen Abdullah Alpdoğan, İbrahim Tali Öngören’le beraber çok sayıda özelliğe sahiptir⁶¹. Asker kökenli iki bürokratin benzerlikleri, kendini düşün dünyasında da göstermiştir. Asker kökenli iki bürokrat, Doğu meselesinde güvenlik merkezli tutumlar göstermiş ve iskân politikasını savunmuşlardır. Doğu meselesi konusunda sert tutum gösteren Abdullah Alpdoğan, Dersim meselesinde güvenlik eksenli önerileri ifade etmektedir.

Abdullah Alpdoğan, hem Tunceli Valisi hem de Umumi Müfettiş’ti. Alpdoğan raporunda Kürtlerin aslında Türk olduğunu belirtmiş; fakat bugüne kadar farklı bir ırktanmış gibi muameleye maruz kaldıklarını ifade etmiştir. Abdullah Alpdoğan’a göre Dersimliler aslında Türk’tü. Onlara, bugüne kadar yanlış davranılmıştı. Abdullah Alpdoğan, raporunda bu yanlış algıyı bertaraf etmek için bölgede çalışan memurlara gerekli emrin ve tebliğin verildiğini de belirtmektedir:

“ ... Bu meyanda kendilerine Türk tohumundan ve aslında gelmiş oldukları ve Türk devletinin sadık evlatları kalmak isteyenlerin Devlet Türkçesi’ni konuşmaları iktiza ettiği ve bunu için bütçenin müsaade ettiği nispette mektepler açılacağı da söylenmişti. Şimdiye kadar bunlara Kürt denmiştir. Başka bir ırktan doğmuş insan muamelesi yapılmıştır. Hükümetin sünni ve cahil memurları bunlara kızılbaş ve gâvurdan da aşağı dine salık [bağlı] insanlar muamelesi göstermiştir. Cumhuriyet hükümetinin kendilerini Türk soyundan bildiği herkesin vicdani akidesine karışmadığı ve fakat kimsenin kimseyi de şu veya bu mezhebe girmeğe teşvik ve icbara selahiyettar olmadığı da anlatılınca gönülden hükümete bağlılık duyguları doğduğu da sezildi. Ve bütün memurlara yukarıdaki esaslar dâhilinde muameleler yapılması da emir ve tebliğ edildi’’⁶².

⁶⁰ Altan Tan, *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Beraber Kölelik*, s. 261.

⁶¹ Abdullah Alpdoğan da İbrahim Tali Öngören gibi Trablusgarp, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı’nda bulunmuş deneyimli bir subay; Öngören gibi milletvekilliği ve Umumi Müfettişlik görevlerini yerine getirmiş asker kökenli bir bürokrattı. İkisi de Mustafa Kemal’e yakınlığıyla bilinen bürokratlardı. Bkz. Hüseyin Yayman, *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 125.

⁶² M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanakları-1936*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010, s. 143.

Raporunda bayındırlık ve imar hizmetlerinin, devletin nüfuz ve kudretini, temsil ettiğini ifade eden Alpdoğan, Türk kültürünü kuvvetlendirmek ve Türkçe konuşmayı sağlamak için bölgede Türklük merkezlerinin açılması gerektiğini ifade etmektedir. Nihayetinde Alpdoğan'a göre bölgede yaşayanlar Türk idi ve dağ Türkçesi konuşuyorlardı:

“Elâziz vilayetinde 7, Bingöl vilayetinde 1 mektep binası yapılıyor. Tunceli’nde kiralık evlerde 7 ilk mektep açılmıştır. Türkçe bilmeyen Çocuklara bu mekteplerde Türkçe öğretiliyor, Türk duygusu aşılanıyor. Bu mekteplere heves ziyadedir... Tunceli içersinde dilini unutmuş Türk soyunda olan insanların kasaba ve nahiyelerle civarına iskânlar düşünülüyor. Bu hususta hazırlık yapıyoruz... Tunceli içersinde bulunan Türk soyundan ve Türkçe konuşan, dağ Türkçesi bilemeyen yersiz yurtsuz, şunun bunun yanında marabalık eden insanları yeni kurulan kaza merkezlerinde ve civarlarındaki araziye nakil ve iskân ederek toplamak istiyoruz. Toplu bir Türk camiası vücuda getirecek olan bu hususta da hazırlıktayız”⁶³.

Osmanlı Hükümeti’nin rapor hazırlama geleneğini sürdüren bir diğer bürokrat, I. Umum Müfettiş Avni Doğan’dır. 18 Haziran 1943’te I. Umumi Müfettişliğe atanan Avni Doğan, 31 Aralık 1947’ye kadar görevine devam eder⁶⁴. Avni Doğan, raporunu önceki çalışmalardan yararlanarak hazırlamıştır. Ona göre iskân politikasının başarısızlığı, izlenecek sürekli bir politikanın olmayışı ve Türkleştirme işinde şiddetin bir yöntem olarak kullanılmasıdır. Doğan, kültürel değişimde telkin, terbiye ve aktarım yönteminin gerekliliğini ifade eder⁶⁵.

Avni Doğan Raporu, diğer raporlara oranla daha gerçekçi bir şekilde hazırlanmıştır. Rapor, Kürtler hakkında okuyucuya geniş bilgi vermektedir. Doğan raporunda Kürtlerin tarihi, edebiyatı ve Osmanlı Hükümeti’ndeki faaliyetlerine değinmektedir. Bu anlamda diğer raporlardan farklılık arz etmektedir. Avni Doğan, şiddet eksenli politikaların terk edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu düşüncesi, daha önce meydana gelen uygulamalardan oluştuğu muhtemeldir. Çünkü gerek 1925’teki, gerekse 1930’lardaki uygulamalar, meseleyi çözememiş; aksine gittikçe karışık bir hale sokmuştur. Uygulamalar ve isyanlar biri birini beslemiş ve hakim siyasi algı artan oranda sertleşmiştir. Bunlarla birlikte Avni Doğan, meseleye çözüm önerisi getirmede dönemin genel anlayışından farklı bir algı geliştirememiştir. Doğan, diğer raporlarda ifade edildiği gibi, asimilasyonu çözüm önerisi olarak ileri sürmüştür.

Sonuç

Osmanlı Hükümeti’nin son dönemine kadar götürülen bir arka plana sahip Kürt sorunu ve bu sorunla ilgili çok sayıda rapor ve deneyim birikimi mevcuttur. Bu

⁶³ M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, s. 149.

⁶⁴ Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, s. 85.

⁶⁵ Hüseyin Yayman, *Türkiye’nin Kürt Sorunu Hafızası*, s. 173.

konuda Cumhurbaşkanından Başbakanına, Genelkurmay Başkanından bürokratına kadar çok sayıda devlet yetkilisi rapor hazırlamıştır.

İlk dönem raporlarının hemen hepsi devlet erkânı tarafından hazırlanmış ve sorun bir güvenlik sorunu olarak algılanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetlerin Kürt siyasetinin belirlenmesinde etkili olan bu raporlar, Kürtlerle ya da Kürtlerin yaşadığı bölgelerle ilgili rahatsızlıkları, “irtica, aşiret, eşkıya, ecnebi kıskırtması ve iktisadi azgelişmişlik gibi yaklaşımlarla ele almıştır. Benzeri kavramlarla hükümetler, sorunun etno-politik bir sorun olduğu gerçeğini yanlış aksettirmiştir. Cumhuriyet dönemindeki asimilasyon, zorunlu iskân, ayaklanmaların kanlı bir biçimde bastırılması türünden politikalar Kürt kimliğinin tahribine yönelik cebri uygulamalara neden olmuştur⁶⁶.

20. yy’ın ikinci çeyreğinde oluşturulan raporlarda sorun, genellikle güvenliği sağlamama bağlamından ele alınmıştır. Güvenliğin sağlanmasıyla birlikte sorunun da çözüleceğine vurgu yapan ilk dönem raporlarının hemen hepsinde, asimilasyon ve iskân politikası ağır basmaktadır. Örneğin Şükrü Kaya’ya göre, silahların toplanması ve aşiret ağalarının uzaklaştırılması için askeri operasyon yapılmalıdır. İsmet İnönü’ye göre, Türkler ile Kürtler aynı okulda okumalı, bu Kürtleri Türkleştirmek için yapılmalıdır. Abidin Özmen’e göre her yıl bir kısmı Batı bölgelerine alınarak 15-20 yıllık bir programla bu halk ortadan kaldırılmalıdır. Ve yine Abidin Özmen’e göre, Türkçe bilmeyen köylüyü memur anlamaya çalışmamalı, bu şekilde herkes Türkçe konuşmaya zorlanmalıdır. Devlet erkânına ait bu ifadeler, Cumhuriyetin Kürt sorununa bakış açısını özetlemektedir⁶⁷.

Raporlarda halkın gerek ekonomik acıdan; gerekse sağlık açısından iyi halde olamadığı ve devletin bu alanlarda geç kalmaması gerektiği vurgulanır. Raporlarda ağaların bölge dışına gönderilerek halkın ağalık sisteminden kurtarılması gerekliliği, öne sürülen öneriler arasındadır.

Bölgeye dair durum tespitinde bulunan raporlar, kısmen bölgedeki kargaşayı önlemek amacıyla; kısmen de Kürtleri asimile etmeye yönelik bir algıyla hazırlanmıştır. Resmi ve ideolojik algılamalarla çeşitli tespitlerde bulunan bu raporlar⁶⁸, Kürt meselesinin etno-kültürel yönünü görmeyerek, sorunu Kürtçülük, birkaç çapulcu ya da eşkıya sorunu olarak göstermiştir.

KAYNAKÇA

Abbas Vali, *Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2005.

Abdulhaluk M. Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, İlgı Kültür Sanat, İstanbul, 2010.

⁶⁶ Mesut, Yeğen *Son Kürt İsyanı*, s. 22

⁶⁷ Ahmet Özer, *Beş Büyük Tarihi Kavşakta Kürtler ve Türkler*, Hemen Kitap, İstanbul, 2009, s. 796.

⁶⁸ Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi*, New Age Yayınları, 2009, s. 29

- Ahmet Cemil Ertunç, *Cumhuriyet'in Tarihi Yaşadıklarımızın Dünü Bugünü*, Pınar Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2005.
- Ahmet Özer, *Kürtler ve Türkler*, Hemen Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- Ahmet Yıldız, *Ne Mutlu Türküm Diyebilene Türk Uhusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Baskın Oran, *Türkiyeli Kürtler Üzerine Yazılar*, Yayına Hazırlayan Ülkü Ören, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.
- Belma Akçura, *Devletin Kürt Filmi*, New Age Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2009.
- Bilal N. Şimşir, *Kürtçülük II*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.
- C. J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, Avesta Yayınları, İstanbul, 2003.
- Celal Bayar, *Şark Raporu*, Kaynak Yayınları, 1. Baskı, Sadeleştirme Nejat Bayramoğlu, İstanbul, 2006.
- Celilê Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, Özge Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1992.
- Cemil Koçak, *Umumi Müfettişlikler (1927-1952)*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2010.
- Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-7 Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010.
- Faik Bulut, *Dersim Raporları*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2005.
- Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, 2. Basım, İstanbul, 2009.
- Hüseyin Yayman, *Türkiye'nin Kürt Sorunu Hafızası*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2011.
- Kemal Kirişçi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- Martin Van Bruinessen, *Kürdistan Üzerine Yazılar*, İletişim Yayınları, 2010.
- Mehmet Bayrak, "Şark Islahat Planı ve TC'nin Kürt Politikası", Editör İsmail Beşikçi, *Resmi Tarih Tartışmaları 6*, Türkiye ve Ortadoğu Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2010.
- Mesut Yeğen, *Müstakbel-Türk'ten Sözde-Vatandaşa Cumhuriyet ve Kürtler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Mesut Yeğen, *Son Kürt İsyanı*, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2011.
- Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul, 2008.

Murat Belge “Batılılaşma: Türkiye ve Rusya”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Modernleşme ve Batıcılık*, Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, Cilt3, 5. Baskı, İstanbul, 2009.

Mustafa Armağan, Zaman Gazetesi, 23 Ekim 2011, Pazar.

Necmi Günel, *Dersim İsyanı*, Paraf yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2010.

Oran Baskın, *Türk Dış Politikası- Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*, Cilt I, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Saygı Öztürk, *İsmet Paşa’nın Kürt Raporu*, Doğan Kitap, 5. Baskı, İstanbul, 2008.

Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri 1817-67*, Doz Yayıncılık, 2. Baskı, İstanbul, 2011.

Altan Tan, *Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Beraber Kölelik*, Timaş Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 2009.

Tanıl Bora, “Türkiye’de Faşist İdeoloji Hürriyet Değil Faşizm Gibi Bir İdare İstiyoruz”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, Editör: Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, Cilt 9,1. Baskı, İstanbul, 2009.

Uğur Mumcu, *Kürt Dosyası*, Tekin Yayınları, İstanbul, 1993.

M. Bülent Varlık, *Umumi Müfettişler Toplantı Tutanaqları-1936*, Dipnot Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2010.

EK: 1

Cumhuriyetin 1925-50 yılları arasında hazırlanan inceleme ve raporlar şunlardır: Kütahya Mebusu Naşit Hakkı (Uluğ) Bey’in “Doğu’dan Bir Mektup” başlıklı rapor niteliğindeki çalışması (Diyarbakir, 12 Temmuz 1925), Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey Raporu (2 Şubat 1926), Elaziz Valisi Cemal (Bardakçı) Bey’in Raporu (1926), Milli Emniyet Hizmetleri (MEH) Teşkilatı’nın Van Vilayeti Raporu (21 Mart 1928), MEH’in Urfa Vilayeti Raporu (5 Nisan 1928), MEH’in Hakkâri Vilayeti Raporu (8 Nisan 1928), MEH’in Elaziz Vilayeti Raporu (9 Nisan 1928), MEH’in Mardin Vilayeti Raporu (12 Nisan 1928), MEH’in Siirt Vilayeti Raporu (19 Nisan 1928), MEH’in Diyanbakir Vilayeti Raporu (Tarihi belli değil, diğer raporlar gibi 1928 yılında olduğu tahmin ediliyor), Elaziz Valisi Nizarnettin Ataker’in İsmet Paşa’ya sunduğu Rapor (Tarihi belli değil), Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali (Öngören) Bey’in Birinci Raporu (1930), Büyük Erkânı Harbiye Reisliği’ne Rapor (1930 Plümer Harekâtı sonrası), 1930 Plümer Harekâtı’nın “İkinci Saflısı”nu yöneten 3. Fırka Kumandanı Halis Paşa (Korg. Ömer Halis Bıyıktay) Raporu (1930), Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya Raporu (18 Kasım 1931), Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali Bey’in İkinci Raporu (21 Aralık 1931), Jandarma Umum Kumandanlığı Raporu (1932),

Erzincan Valisi Ali Kemali Bey'in Erzincan kitabı (1932), İsmail Hüsrev Tökin'in "Türkiye Köy İktisadiyatı" başlıklı kitabı (1934), Başvekil İsmet İnönü Raporu (21 Ağustos 1935), İktisat Vekili Celal Bayar'ın Şark Raporu (10 Aralık 1936), Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Umumi Müfettişler Konferansı'nı Açış Konuşması (7 Aralık 1936), Birinci Umumi Müfettiş Abidin Özmen'in Umumi Müfettişler Konferansı'ndaki Konuşması (7 Aralık 1936), Üçüncü Umumi Müfettişi Tahsin Üzer'in Umumi Müfettişler Konferansı'ndaki Konuşması (7 Aralık 1936), Dördüncü Umumi Müfettişi Korg. Abdullah Alpdoğan'ın Umumi Müfettişler Konferansı'ndaki Konuşması ve Raporu (7 Aralık 1936), Dördüncü Umumi Müfettişliğinin İkinci Raporu (1937 veya 1938), Kütahya Mebusu Naşit Hakkı Uluğ'un "Tunceli Medeniyete Açılıyor" başlıklı rapor niteliğindeki çalışması (1939), Kazım Karabekir'in Kürt Meselesi başlıklı incelemesi ve önerileri, Esat Uras Raporu, Birinci Umumi Müfettişi Avni Doğan Raporu (1 Kasım 1943), Genelkurmay Başkanı Org. Kazım Orbay'ın emriyle yayımlanan "Doğu Bölgesindeki Geçmiş isyanlar ve Alınan Dersler" başlıklı çalışma (16 Mart 1946), Burhan Ulutan Raporu (1947)⁶⁹

⁶⁹ Doğu Perinçek, *Kemalist Devrim-7 Toprak Ağalığı ve Kürt Sorunu*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010, s.52